

Romersk utmynting i Egypt 31 f. Kr. – 296 e. Kr.

av Stein A. Evensen

Figur 1: Biblioteket i Alexandria

Alexandria har i dag et berømt bibliotek tegnet av det norske arkitektfirmaet Snøhetta (figur 1), men er ellers en by i skyggen av Kairo. Slik har det ikke alltid vært. Grunnlagt av Alexander den store i 331 f. Kr. der det gamle egyptiske fortet Rhacotis lå, var Alexandria i antikken hovedstaden i Egypt i nærmere 1000 år, og lenge den største byen ved Middelhavet. Etter Alexanders død ble riket delt i tre og general Ptolemaios fikk Egypt og tilgrensede land. Landet fikk med dette en greskspråklig overklasse som i flere hundre år dominerte landet. Herskerne la stor vekt på kunst og vitenskap og opprettet et berømt bibliotek. Byen var et samlingssted for datidens intellektuelle, matematikere og astronomer.

Så kom romerne. Pompeius erobret landet rundt det indre Middelhavet og gjorde i praksis Egypt til et lydrike som besto på romernes nåde. Striden mellom Octavian og Markus Antonius som sammen med Cleopatra hadde kontroll i Egypt, skjerpet frontene. Etter at Markus Antonius tapte slaget ved Actium i år 31 f. Kr., bestemte Octavian at Egypt skulle være en provins i det romerske riket. Dog var det en provins med enkelte særtrekk. Et av dem var at Egypt opprettholdt et separat og særegent myntsystem i de neste 300 år. Utmyntingen var sentralisert til Alexandria.. I år 296 bestemte keiser Diocletian at også myntsystemet i Egypt skulle følge romersk standard. Det er numismatikken i perioden fra 31 f. Kr. til 296 e. Kr som omtales her. For enkelthets skyld omtales disse myntene som alexandrinere. Det presiseres at mynter ble preget i Alexandria i ca 300 år før romerne tok kontrollen, og at romersk utmynting i Alexandria fortsatte etter Diocletian, men da etter myntmaler produsert i Roma.

For dem som vil lese mer om denne utmyntingen vil jeg anbefale Erik Christiansens doktoravhandling fra 1988 /1/ og andre eldre tekster. /2-3/. Av nye oversikter vil jeg anbefale Wetterstroms velskrevne artikkel i Sayles bok om romerske provinsmynter /4/, Emmets praktkatalog fra 2001 /5/ og Savios nettopp utkomne bok om alexandriniske tetradrakmer som er skrevet på italiensk, men lett å orientere seg i /6/. Norske numismatikere har også fattet betydelig interesse for den særegne romerske utmynting i Alexandria. Spesielt bør Arne E. Holm fremheves /7-10/. 20-års jubileumsnummer av NNF-Nytt i 1991 var tilegnet ham . Det inneholdt en oversikt over Arne Holms imponerende bidrag på området /11/, men også tre

andre interessante artikler om alexandrinere /12 -14/. Jeg opplever derfor at jeg tar opp en ”gammel” interesse i Norsk Numismatisk Forening når jeg 17 år senere publiserer en introduksjon til romersk utmynting i Egypt på grunnlag av egne samlede mynter.

Det egyptiske pengesystemet før romerne tok makten

Gjennom to årtusener under faraoene da Egypt dominerte den sørøstlige delen av Middelhavet, lagde ikke denne stormakten penger i den form vi kjenner dem (De første myntene ble preget ca 650 f. Kr.). Først fra slutten av det sjette århundre før Kristi fødsel endret greske handelsmenn dette. Etter hvert flommet greske sølvmynter inn i den nordre delen av Egypt. Noe av dette materialet ble smeltet og slått som lokal mynt som i den første tiden hadde mange likhetstrekk med tetradrakmer fra Aten.

Figur 2 Tetradrakme preget av Ptolemaios II Filadelfos 285- 246 f.Kr. i Alexandria.
Revers: Ørn stående på lynstråle, skjold til høyre. Diameter (D): 27 mm, Vekt (P): 14,3 g.

Figur 3. Æ obol av Cleopatra VII Theo Neotera, 51 -30 f.Kr, preget i Alexandria.
Revers: Ørn mot venstre på lynstråle, overflødhetshorn i venstre felt, M (=40) i h felt.
Obol = 40 drakmer (D=20mm, P=8.2 g).

Etter delingen av landområdene rundt det indre Middelhavet av Alexander den stores generaler etablerte ptolemeerne et system av sølv- og bronsesystemer som er godt kartlagt. Bronsemyntene ble laget etter mer enn 1000 år gamle egyptiske vektstandarder. En karakteristisk sølvmynt med Ptolemaios II Filadelfos på aversens er vist i figur 2. Han regjerte mellom 285 og 246 f. Kr. og bygde det berømte fyrtårnet på Faros og biblioteket i Alexandria. Ørnen på lynstråle på reversen er også karakteristisk, etter som ørn er det hyppigst avbildede dyremotiv på egyptiske mynter. Vi finner også en ørn på reversen av neste mynt (figur 3), men det er kvinneportrettet på aversens som fascinerer. Cleopatra VII var begavet og språkmektig og dreide hodet på så vel Cæsar som Markus Antonius. Mynter med henne fra Alexandria er relativt vrienne å få tak i og nesten alltid slitte. Myntene forteller at hun skal ha vært særdeles pen, men myntene viser en kvinne med nesten mannhaftige trekk.

Octavian tar styringen

Seierherren Octavian nøyte ikke med å gjenopprette ”business as usual” etter Cleopatras og Markus Antonius’ selvmord etter slaget ved Actium. Han gjorde Egypt til romersk provins, men ønsket ellers ikke å gjøre flere forandringer enn høyst nødvendig. Det var viktig å sikre kornleveransene til Roma, og Egypt var for øvrig kjent for å ha en dyktig administrasjon. Octavian erstattet ganske enkelt de høyeste embetsmennene med betrodde romere, men lot

ellers folk sitte i sine stillinger. Han var like praktisk innrettet hva angikk myntsystemet. I det ptolemeiske myntsystemet representerte sølvdrakmen grunnenheten, og den tilsvarte et visst antall bronsedrakmer. Av bronsedrakmer fantes minst 4 myntstørrelser: 80, 40, 20 og 10 drakmer. I årene 30 – 3 f. Kr nøyde Octavian seg med å utstede bronsedrakmer i de samme verdier. Mynten vist på figur 4 - en 40 drakmer bronsemynt - er en av de aller første som romerne slo i Alexandria. Cleopatra er byttet ut med et portrett av Octavian, men ellers var mynten lett gjenkjennelig for egypterne med ørn på reversen og gresk omskrift. Men fra og med år 3 f. Kr starter innfører Augustus (han hadde fått denne tittelen i 27 f. Kr) en serie nye bronsemynter som erstatter bronsedrakmene. Disse fikk navnene dioboler, oboler og dichalkoner. Betydningen av korn er vist på reversen av en diobol fra de første år av vår tidsregning (figur 5). Augustus preget verken gull eller sølvmynter. Tetradrakmen er den mest kjente myntstørrelsen blant alexandrinerne. Under romersk styre ble den første gang slått under Tiberius (se nedenfor).

Figur 4. Æ 40 drakmer preget av Octavian i Alexandria, 30 – 28 f. Kr. Revers: Ørn mot venstre, overflødhetshorn i venstre felt, M (=40) i høyre felt (D=21mm, P=8.4 g)

Figur 5. Æ diobol utmyntet ca 1-5 e. Kr. av keiser Augustus (27 f.Kr – 14 e.Kr) i Alexandria. Revers: Bunt av 6 kornaks. (D=25 mm, P=11,6 g)

Det ”lukkede” myntsystemet i Egypt

Mye er blitt skrevet om at provinsen Egypt hadde et lukket myntsystem. Denarer fra Romerriket kunne ikke brukes i Egypt, og alexandrinere kunne ikke brukes som betalingsmiddel utenfor Egypt. Grundige undersøkelser viser at i prinsippet er dette riktig, men ”lukket” betyr ikke at Egypt var en provins som levde sitt eget liv upåvirket av hva som ellers hendte i Romerriket. For eksempel da produksjonen av tetradrakmer i Antiokia under Septimus Severus økte betydelig, falt produksjonen av tetradrakmer i Alexandria. Så snart produksjonen i Antiokia igjen falt, tok den seg opp i Alexandria. Dette kan tyde på sentral styring fra Roma. Ytterligere holdepunkter for samarbeid mellom Egypt og andre romerske provinser, er at Alexandria under Trajan produserte tetradrakmer til bruk i Syria . Faktisk er det også eksempel på at myntsmier i Roma produserte tetradrakmer til bruk i Alexandria under Alexander Severus. Men dette var unntakene som bekreftet regelen. For besøkende handelsmenn og turister fortonet Egypt seg som et lukket økonomisk system. Penger man brakte med seg, måtte veksles på grensen. Dette hindret handel og førte til mange klager som er dokumentert på papyrus.

Så hvorfor denne økonomiske barrieren? Det var ikke romerne som hadde funnet på det. Systemet ble igangsatt av kong Ptolemaios I. Det interessante var at romerne ikke endret det. Ptolemeernes argumenter var at bruk av egne mynter styrket kongens status, og at inntektene med veksling var viktig for staten. Særlig det siste argumentet falt sannsynligvis i god jord hos keiserne i Roma. Et godt eksempel er en myntreform som Nero gjennomførte i sine senere regjeringsår. Da ble gamle ptolemeiske sølvmynter og alexandrinere med høyt sølvinnhold inndrevet og erstattet med store mengder tetradrakmer med et lavere sølvinnhold. Overskuddet av sølv ble sendt til Roma for å rette på Neros sviktende finansielle situasjon.

Figur 6
 Α(ΥΤΟΚΡΑΤΩΡ) Γ(ΑΙΟ)C Μ(ΕCΚΙΟ)C
 ΤΡΑΙΑΝΟC ΔΕΚΙΟC Ε(ΥCΕΒΗ)C = **Imperator
 Caesar Gaius Messius Trajanus Decius Pius**

Tetradrakme fra keiser Trajan Decius, 249-251 e. Kr.
 Strekene skiller ordene i den greske teksten som er
 oversatt til latin.

Særtrekk ved alexandrinerne.

Alexandrinerne bærer greske omskrifter i likhet med ptolemeisk mynt og kan med litt innsats tolkes ved hjelp av referanseverk som vist i figur 6. Et annet særtrekk er at alexandrinere kan tidfestes fordi keiserens regjeringsår er angitt med greske tall eller sjeldnere med greske bokstaver på reversen. Dette gjør det mulig å samle år for år innen en keisers regjeringstid og tidfeste forandringer i utmynting som ellers sjelden er mulig. Dateringen starter med en angivelse av begrepet "år" enten ved bokstaven "L" (hyppigst) eller det greske ordet for år som er "ΕΤΟΥC". Figur 7 viser fire eksempler. Nyttår i Alexandria startet på første dag i Thoth som tilsvarer 29. august, og derfor vil man i referanseverk om alexandrinere ofte se regjeringsåret angitt ved 2 på hverandre følgende årstall når vår tidsregning brukes.

Figur 7. Fire reverser. Greske tall etter bokstaven L (=år) angir året mynten ble preget. Motivene er fra øverst til venstre på forrige side: slangen Agathodaemon, Helios med strålekroner, Serapis og keiser Neros annen kone Poppaea.

Figur 8. De fire vanligste myntstørrelsene: Tetradrakme (D=27 mm,P=12,9 g), Drakme (D=34 mm,P=20,4 g), Diobol (D=23 mm,P=9,4 g) og Dichalkon (D=14 mm,P=1,8 g).

De vanligste myntstørrelsene

Figur 8 viser forskjellige myntstørrelser. Tetradrakmen er mynten det er greiest å få tak i for dagens samlere. Wetterstrom /4/ tilskriver dette at tetradrakmer hyppig utgjorde stammen i formueoppbevaring som vi i dag graver opp som myntskatter.

Den første "romerske" tetradrakmen i Alexandria ble introdusert av Tiberius først i 20 e.Kr. Inntil da ble ptolemeiske sølvmynter akseptert som betalingsmiddel. Keiser Augustus nøyde seg med å utstede kobbermynter med sitt portrett. Tetradrakmen var ment å tilsvare en romersk denar i kjøpekraft. Den veide imidlertid nesten fire ganger så mye som denaren og hadde et sølvinnhold på mellom 22 og 31 % under de første keiserne /1/. Sølvinnholdet var i noen tiår høyere enn i denaren som på denne tiden var en nesten ren sølvmynt på ca. 3,5 g. Neros "ran" av sølv fra Egypt (omtalt ovenfor), førte til at den romerske tetradrakmen fikk et sølvinnhold på bare 2/3 av denaren. Det endte ikke der. I årene som fulgte falt sølvinnholdet år for år inntil tetradrakmen inneholdt mindre enn 1 % sølv.

Drakmen er den største kobbermynten (figur 8). Noen sølvdrakmer ble utstedt under Claudius, men det var også de eneste. Keiser Nero introduserte en ny type drakme (og en hemidrakme) som i verdi tilsvarte den romerske sestertius. Drakmene er de vakreste alexandrinerne. Stempelskjærene hadde mer plass å boltre seg på, og myntene kan være meget kunstferdig utført. Høydepunktet ble nådd under Hadrian og Antoninus Pius med Zodiac-myntene og avbildningen av Herkules bedrifter. Jeg vil komme tilbake til særlig interessante drakmer inklusive de mystiske Nome-myntene i en senere artikkel.

Andre kobbermynter med lavere verdier var som tidligere nevnt diobol, obol og dichalkon som ble introdusert av keiser Augustus. Noen svært små mynter som veier omtrent halvparten av dichalkoner, kom senere til. De blir ofte kalt chalkoner. En rekke numismatikere har forsøkt å relatere verdien av de forskjellige bronsemynter til hverandre og til ordinære romerske mynter fra samme tidsrom. Holm /7/ skriver i en oversikt over dette emnet at det gikk normalt seks oboler på en drakme og fire dichalkoner på en obol. Men synspunktene er mange, og ingen generell enighet er oppnådd. Bronsemynter med lav verdi var hverdagens betalingsmiddel og ble brukt helt inn i bysantinsk tid. Naturlig nok er disse myntene vanligvis temmelig slitte og derfor ofte vanskelige å tyde. I figur 8 vises en ganske velbevart dichalkon med en ibis på adversen.

Interessante reverser

En viktig årsak til at en rekke samlere har forlatt seg i alexandrinere, er de mange særpregede og kulturelt interessante reversene. Stempelskjærene i Alexandria hadde åpenbart stor frihet og kunne kombinere motiv fra gresk, romersk og egyptisk kultur. Høyest rager de store drakmene og Nome-myntene som blant annet viser hvordan gresk-romerske guddommer assimileres med rene egyptiske guddommer og astrologiske tema. Ellers er ørnen er like typisk for Aleksandria som Tyche/Orontes motivet er for mynter fra Antiokia (figur 9). Ørnen kan være vendt mot høyre eller venstre, ha utbredte eller sammenfoldede vinger, ha en krans i nebbet og/eller ha en palmegren på vingen. Dette er alle kjennetegn som kan bidra til at en ellers slitt tetradrakme kan identifiseres.

Figur 9. Reversen av tetradrakmen av Trajan Decius vist på figur 6. Regjeringsår 1. Ørn vendt mot venstre, hode mot høyre, krans i nebbet.

Dyr er i det hele tatt hyppig avbildet og særlig dyr med spesiell betydning i den egyptiske dyreverden som ibis, okse, krokodille, flodhest og slangen Agathodaemon (figur 7 og 8). Firspann med hester eller elefanter som trekker keiseren er også hyppig brukt, men dette er et motiv som ordinære romerske mynter hyppig anvendte. Personifikasjonen av Alexandria er et naturlig motiv på alexandrinerne. Figur 10 viser dette på reversen av en mynt fra keiser Othos tid. Han regjerte i bare 3 måneder i år 69, men Alexandrias myntsmeder fikk likevel dette med seg! Elveguden Nilus er også hyppig fremstilt (figur 11).

Figur 10. Billon tetradrakme preget av keiser Otho i år 69 i Alexandria. Revers: Alexandria mot høyre. (D=24 mm, P=13,3 g)

Figur 11. Tetradrakme preget i år 117 i Alexandria under keiser Hadrian 117 – 138 e. Kr. Revers: Nilus mot høyre, overfløidighetshorn i venstre felt. (D=23 mm, P=12,7 g).

Mot slutten for alexandrinerne

Kvaliteten på mynter fra Alexandria sank utover i det andre hundreåret etter Kristus. Figur 12 illustrerer dette med all tydelighet. Til venstre den første ”romerske” tetradrakmen med Tiberius portrett, til høyre en representativ tetradrakme laget under keiser Carinus som regjerte i år 282-283. Ikke bare er diameteren sunket fra 24 til 17 mm, men mens Tiberius-tetradrakmen inneholdt ca.30 % sølv, er mynten fra Carinus tid nærmest sølvfri. Det var ikke bare i Alexandria det sto dårlig til på denne tiden. Det rådet nærmest kaos i romersk økonomi. Keiser Diocletian gjennomførte betydelige økonomiske reformer. I Alexandria kom det til en oppstand ledet av Domitius Domitian. Mynter Domitian utstedte, er i dag ettertraktede samlerobjekter. Keiser Diocletian slo ned oppstanden, henrettet opprøreren og innførte den økonomiske reformen også i Egypt. Produksjonen av mynter i Aleksandria fortsatte, men nå

var det standard romerske mynter med inskripsjoner på latin som ble produsert. Et eksempel er vist på figur 13 av en vakkert utformet centenionalis preget under keiser Constantius II (337 – 361 e. Kr.).

D=24 mm, P=13,3g, Sølv: 30 %

D=17 mm, P=8.9 g, Sølv: <1%

Figur 12. Tetradrakme fra henholdsvis keiser Tiberius, 14-37 e.Kr., og keiser Carinus, 282-283 e.Kr. Myntene illustrerer reduksjonen i størrelsen til tetradrakmene.

Figur 13. Æ centenionalis utmyntet i Alexandria år 351-352 under keiser Constantius II (337 – 361 e. Kr).
Revers: Soldat stående mot venstre, spidder falt rytter. (D=23 mm, P=6,5 g).

Hvordan samle aleksandrinere?

Et av de sympatiske trekk ved samling av aleksandrinske mynter er at man kan skaffe seg en pen samling av 2000-1700 år gamle bronsemynter for en akseptabel pris. Riktignok er de da vanligvis ganske slitte, men særtrekk som dateringssystemet gjør at de likevel ofte kan bestemmes nøyaktig. Når de frembys på auksjoner, ligger utropsprisen på noen hundre kroner og oppover. Billon tetradrakmer av god kvalitet starter på rundt 2500 kr. Nome drakmer og drakmer fra Zodiac-serien og som fremstiller Herkules bedrifter, er sjeldne og kan nå opp i priser på mellom 10 000 og 60 000 kroner. Hvis man foretrekker auksjoner fremfor å oppsøke internasjonale myntforretninger, er min erfaring at de beste kjøp gjøres på auksjoner administrert av Classical Numismatic Group (CNG) med nettside www.cngcoins.com. Det er forbudt å ta med seg antikke mynter ut av Egypt, så prøv ikke å finne dem i byen der alt en gang skjedde.

Takk til Natalia Seremak, Oslo Mynthandel, som har tatt bildene av myntene.

Litteratur

1. Christiansen E.: *The Roman Coins of Alexandria*. To bind. Aarhus University Press 1988
2. Milne J.G.: *Catalogue of Alexandrian coins*. University of Oxford, Ashmolean Museum, Oxford, 1933
3. Curtis J.W.: *Tetradrachms of Roman Egypt*. Chicago 1957
4. Wetterstrom K. K.: *Of sphinxes, crocodiles & heroes: collecting the coinage of Roman Egypt*. Artikkel i Sayles W G.: *Ancient coin collecting IV. Roman Provincial coins*. Krause publications 1998, s. 84 - 107.
5. Emmett K.: *Alexandrian coins*. Clio's Cabinet, Lodi, Wisconsin, 2001
6. Savio A.: *Tetradrammi alessandrini a cura di Allesandro Cavagna*. Cuem Soc.Coop, Milano, 2008
7. Holm A.E.: *Alexandrinske mynter fra de første 300 år av romersk keisertid og litt om deres bakgrunn*. NNF-Nytt 1979-nr.4, s.20-38
8. Holm A.E.: *Fire myntmotiver fra Alexandria*. NNF-Nytt 1981-nr.3, s. 4-14
9. Holm A.E.: *Litt om de minste alexandrinerne*. NNF-Nytt 1984-nr.1, s. 4-9
- 10 Holm A.E.: *Fyrtårnet ved Alexandria og noen mynter fra antikken*. NNUM 1985-nr.5, s. 82-88
11. Lerdahl S.Y.: *Runde år. Arne E. Holm – 80 år – 11.6.91*. NNF-Nytt 1991-no.2, s. 6
12. Burnett A.: *The coinage of Roman Egypt in the Roman world*. NNF-Nytt 1991-no.2, s. 25-33
13. Christiansen E.: *Den romerske udmøntning i Alexandria (30 f.v.t. – 296 e.v.t.). En midtvejsrapport*. NNF-Nytt 1991-no.2 s. 35-44.
14. Kromann A.: *Alexandrinerne hos Ramus*. NNF-Nytt 1991-no.2, s. 45-55.
15. Christiansen E.: *The Roman Coins of Alexandria (30B.C to 296 A.D.) A survey of collections*. Nordisk Numismatisk Årsskrift 1983 – 1984, s. 5-58